

Robert Owen

De "Ricardiaanse" socialisten en het recht op de volledige arbeidsopbrengst

Dick Pels

1. De dubbelstelling van Owen

Mensbeelden zijn wensbeelden: vele uitspraken van de filosofische antropologie behoren tot een klasse van oordelen waarin positieve en normatieve elementen op natuurlijke wijze verenigd zijn. Een wijsgerig mensbeeld is dikwijls niet zozeer een beschrijvende som van eigenschappen die "de mens" anders doen zijn dan andere opmerkelijke verschijnselen in het universum, als wel een kritische ontkenning van een bepaalde historische vorm van ontmenselijking, en een hoopvolle uitspraak over nog niet gerealiseerde menselijke mogelijkheden. Vaak staat echter de negatieve, kritische intentie verdekt opgesteld (1).

Deze stelling lijkt zonder meer van toepassing op het dynamische, activistische mensbeeld dat via William Godwin en Robert Owen gemeengoed wordt onder de vroege Engelse socialisten, en dat zelfs door "klassieke" politiek-ekonomen als Malthus en Ricardo niet principieel wordt ontkend. Godwins leer van de "progressive nature of man" of de "human improveableness" was in die zin een "negatieve antropologie" dat zij claimde dat het streven naar eigenbelang geen natuurlijke gedragskonstante was, maar een produkt van de sociale omgeving, met name van de bestaande instellingen van het staatsgezag en het partikuliere eigendom. Het idee van de menselijke "vervolmaakbaarheid" relativerende zodoende de gedachte dat de mens was vastgelegd op een oorspronkelijke bepaaldheid, en verbreedde daarmee het areaal van potentieel menselijk ingrijpen; de kritiek op het dwanggeweld dat uitging van "government" en de instituties van de "commerciële" maatschappij werd uitgedrukt in een abstracte, ogenschijnlijk neutrale uitspraak over de principiële onbepaaldheid en openheid van de menselijke natuur (2).

Deze kritische ondertoon is, sterker nog dan bij Godwin, aanwezig in Robert Owens stelling dat "human nature, save the minute differences which are ever found in all the compounds of the creation, is one and the same in all; it is without exception universally plastic" (*New View*, p. 174) (3). Deze stelling leidt ons in de voorhof van Owens wetenschap van de "karaktervorming" of van de "invloed der omstandigheden". Het is Owen's axioma dat

"the character of man is, without a single exception, always formed for him; that it may be, and is chiefly, created by his predecessors; that they give him, or may give him, his ideas and habits, which are the powers that govern and direct his conduct. Man, therefore, never did, nor is it possible he ever can, form his own character"(New View, p. 140) (4).

Wanneer het menselijk karakter een produkt is van de sociale omstandigheden, dan zou zodanig in deze sociale omgeving kunnen worden ingegrepen dat de mens een rationeler en gelukkiger wezen wordt. De maatschappij zou het dus evenzeer in de hand hebben om, zoals Quack bloemrijk zegt, "een vaste plooi ten goede te geven aan al de opkomende geslachten" (5).

"(...) man may be trained to acquire any sentiments and hebits, or any character (...) (p. 163).
(...) any general character, from the best to the worst, from the most ignorant to the most enlightened, may be given to any community, even to the world at large, by the application of the proper means; which means are to a great extent at the command and under the control of those who have influence in the affairs of men"(p. 101).

Dit beginsel is volgens Owen, die zoals altijd door twijfelloze zekerheid wordt geleid, "true to the utmost limit of terms" en "evident from the experience of all past ages and from every existing fact". De samenvoeging van beide stellingen maakt het hem moeilijk een messcherpe lijn te trekken tussen het volstrekt gepredestineerde heden en de plotseling open en vrije toekomst die aanbreekt zodra deze waarheid gemeengoed is geworden; het is een sprong uit de duisternis naar het licht:

"(...) the present state of society, *governed by circumstances*, is so different, in its several parts and entire combination, from that which will arise when society shall be taught to *govern circumstances* (...)" (Report, pp. 237-8).

In de dubbelstelling van Owen (de mens kan nooit zijn eigen karakter vormen; de mens kan elk karakter worden aangeleerd) herkennen we zonder moeite een centraal sociologisch dilemma. De maatschappij waarin het individu geboren wordt vormt zijn persoonlijkheid op manieren waarover het geen controle kan uitoefenen en waarvan het zich meestal onbewust blijft. Vanaf hun intrede in de wereld worden de mensen door instellingen omringd en door andere mensen in het gareel gebracht; de "anderen" zorgen ervoor dat het sociale reglement doordringt in het individuele bewustzijn, en het sociaal passend handelen tot een onbewuste routine wordt. Daar staat tegenover dat de geïnstitueerde werkelijkheid op haar beurt het produkt is van menselijke praxis, dat "de omstandigheden door de mensen worden veranderd" en dat "de mensen hun eigen geschiedenis maken".

Mensen zijn naast slachtoffers ook steeds scheppers van hun institutionele behuizingen. De overmacht der instituties enerzijds, de macht van het "praktisch-kritische" handelen anderzijds: kunnen we de dialektiek van de institutievorming zo opvatten dat de paradox van Owen verdwijnt?

Robert Owen was de eerste bij wie dit dilemma van vrijheid en gebondenheid überhaupt in moderne termen zichtbaar werd, en wellicht ook de enige die het volstrekt onoplosbaar maakte door de categorische toon van zijn uitspraken; hij zou echter lang niet de laatste zijn die zich ermee zou inlaten. Marx b.v. trachtte in de *Duitse Ideologie* en de *Feuerbachthesen* het probleem van de menselijke zelfschepping te konkretiseren door alle antropologische abstracta uit te bannen en naar de *subjekten* van de revolutionaire praxis, naar de sociologische identiteit van de degenen die zich aan de dwang der instituties konden onttrekken en daardoor konden optreden als "wereldhistorische" aktoren in Hegeliaanse zin (6).

Omdat Owen zich echter nauwelijks bewust was van de zelfgeschapen tegenspraak, bleef hij zich eveneens onbewust van het "problem of agency" dat erdoor werd opgeroepen; nergens geeft hij zich b.v. rekenschap van het merkwaardige feit dat, wie zijn generalisaties ook pasten, ze blijkbaar niet van toepassing waren op Robert Owen zelf (7). Owen was vergeten dat de opvoeder ook zelf opgevoed was. Het is kenmerkend voor hem dat hij het inzicht dat de mens onder controle stond van de omstandigheden op zijn beurt opvatte *als een nieuwe omstandigheid* die de mensen de kracht verleende om aan die bepaling te ontkomen (8). Dit sofisme proklameerde in feite de Owenistische verlichting zelf tot deming van de sociale vooruitgang, en de Owenistische Gideonsbende tot de enige serieus te nemen revolutionaire avant-garde. Marx wees er dan ook terecht op dat deze materialistische leer de maatschappij in twee delen moest splitsen, waarvan het ene ver boven het andere was verheven: de opvoeders die zelf geen opvoeding meer behoeften, en de in het schemerduister rondlopende anderen, die stapvoets tot inzicht in de waarheid konden worden gebracht. Evenals voor de 18e-eeuwse rationalisten was *onwetendheid* voor Owen de hoofdoorzaak van alle maatschappelijke ellende en diffusie van de waarheid de eerste opdracht van de hervormer; preciezer: alle euvelen scholen in onbekendheid met *Owens* waarheid, en elke waarachtige hervormer was per definitie Owenist.

Dit was de wortel van de utopische profetie der redelijkheid, zoals die van William Godwin op Robert Owen was overgegaan: het vaste geloof in de zelfstandige uitstralingskracht van de door hen beleden waarheid. Voor beiden is in feite de Rede zelf de motor der sociale vooruitgang, eerder dan een specifieke groep of klasse; hoewel Zij spreekt bij monde van en zich incarneert in een kleine verlichte avant-garde. Deze avant-garde wendt zich natuurlijkerwijze tot de machtigen der aarde, "those who have influence in the affairs of men", die zowel in staat worden geacht de waarheid eerder te herkennen alsook de middelen bezitten om de waarheid werkelijkheid te laten worden (9).

Inderdaad wendde Owen zich in eerste instantie tot binnenlandse en buitenlandse grootheden bij wie hij groot respect genoot op grond van zijn reputatie als verlicht fabrikant en onderwijsvernieuwer, opgebouwd in New Lanark; politici als de hertog van Kent, Lord Liverpool, Lord Sidmouth en Castlereagh gaven hem

een gewillig oor. Zijn diepe teleurstelling over de gang van zaken rond Peels Fabriekwet van 1816 en de afwijzing van zijn plannen door de Lagerhuissommissie over de hervorming van de armenwetten (waarin o.a. Colquhoun en Ricardo zitting hadden) betekenden echter een breekpunt; nadien richtte hij zijn propaganda sterker op de lagere volksklassen. In 1833 mondde dit uit in de oprichting, onder zijn leiding, van de Grand National Consolidated Trades Union, de eerste Engelse vakcentrale. De Waarheid moest, ondanks haar zelfwerkzaamheid, een stevig handje worden geholpen.

Terwijl Owen zijn apocalyptische verzekeringen van het komend heil niet staakte, werd zijn utopia hierdoor toch in sterkere mate dan voorheen een utopia dat moest worden *gemaakt*; en juist deze tegenstrijdige combinatie bleek grote aantekingskracht uit te oefenen op vele handwerkers, filantropen, armen en intellektuelen. Maar zelfs toen hij, na het debacle in New Harmony, uit Amerika was teruggekeerd en door de *unions* op het schild werd verheven, beschouwde Owen de bonden niet als instrumenten van economische en politieke strijd, maar als de kernen van toekomstige coöperatieve gemeenschappen, die zowel kapitalisten als arbeiders zouden omvatten. De opvoeding van de verworpenen tot redelijkheid en geluk moest immers langs twee wegen voeren: langs de weg der propaganda (waarvan Owen een fortuin besteelde) en langs de weg der voorbeeldige communautaire experimenten (waaraan een tweede fortuin opging).

Het Owenistische opvoedingsideaal was zodoende gegrondvest in een diepe afkeer van alle politieke hervormingsmiddelen; Owen liet geen gelegenheid ongebruikt om "premature Reformists" als de kiesrecht-agitatoren te wijzen op hun onbezonnen toon en handelwijze. Het gebruik van geweld en politieke pressiemiddelen zou slechts een "pandemonium state of society" oproepen waarin de laatste resten van redelijkheid teloor zouden gaan. Zoals ook Godwin, zo verbeidde ook Owen een vreedzame omwenteling, die door de geleidelijke erosie der onwetendheid zou worden bewerkstelligd. Zijn experimenten met coöperatieve gemeenschappen hadden evenmin tot doel de bestaande orde omver te werpen: de superioriteit van de nieuwe levensvorm zou geleidelijk door vreedzame coëxistentie en concurrentie met de neergaande wereld worden bewezen. Het Owenisme was daarom zeer terughoudend ten opzichte van de bestaande privileges van de macht en de eigendom. Onteigening en confiscatie waren uit den boze; de coöperaties zouden nieuw geschapen rijkdom als economische basis hebben. Een Owenistisch "Charter of the Rights of Humanity" uit 1934 bevatte b.v. het volgende punt:

"The present property of all individuals, acquired and possessed by the usages and practises of old society, to be held sacred until (...) it can no longer be of any use of exchangeable value"(...) (10).

De dubbelzinnigheid van Owens positie als leider van de Grand National wreekte zich in de stakingsgolf van 1833-1834: zonder veel succes predikte hij de stakers de sociale vrede. De Grand National weigerde stakingen van individuele bonden te onder-

steunen en ging weldra in verdeeldheid ten onder. Het nieuwe unionisme dat nu ontstond, en dat zou moeten uitmonden in de Chartistenbeweging, geleid door agitatoren als Lovett, O'Brien en O'Connor, richtte zich onmiddellijk op het eminent politieke vraagstuk van de parlaments- en kiesrecht hervorming, waarboven Owen zich ververheven had gevoeld. Het konflikt tussen Owen en de radikalen was in feite een herhaling, maar nu op grotere schaal, van het konflikt tussen de aanhangers van Godwin en die van Thelwall binnen de London Corresponding Society in de jaren 1795-1796. Ook hier stonden de vijanden van alle vormen van "tumult and violence" tegenover de partijgangers van de massamobilisatie (11).

Afgezien van deze theoretische en politieke implicaties van Owens "wetenschap der karaktervorming" bevatte zij echter een verdienstelijk requisitoir tegen het centrale antropologische axioma van de klassieke politieke economie. Owen wees erop dat de zelfzuchtige, competitief ingestelde mens het produkt was van een sociale omgeving die werd overheerst door de irrationaliteit van de godsdienst en de dwang van de machinetechnologie. Voordat Tocqueville het woord "individualisme" uitvond, waren uitdrukkingen als "individualized man" en "the principle of individual interest" reeds door Owen en de Owenisten in omloop gebracht (12). Tegenover de bestaande, van het beginsel van eigenbelang doortrokken maatschappij plaatste Owen de konkrete utopie van de coöperatieve levensvorm, waarin armoede en werkeloosheid zouden zijn opgeheven, de machine aan humane doeleinden ondergeschikt zou zijn gemaakt, en de mens zou zijn opgevoed tot een hogere vorm van rationaliteit; het beginsel van "selfishness" zou ophouden te bestaan bij gebrek aan de juiste "produktievoorwaarden" ervan (13).

2. Arbeid en eigendom

Het aktivistisch mensbeeld dat Godwin en Owen, onder invloed van de Franse materialistische traditie opbouwen is een belangrijke stap op weg naar het antropologische arbeidsbegrip van Marx. De samenvloeiing van deze dynamische opvatting van de menselijke natuur en de door Ricardo gestroomlijnde arbeidstheorie van de schepping van rijkdom en waarde zorgt ervoor dat "arbeid" - in de meest brede zin des woords - tot een centrale ontologische basiskategorie wordt: het "economische" arbeidsbegrip krijgt een filosofisch-antropologische meerwaarde. "Arbeid" wordt niet alleen opgevat als de bron van alle waardeschepping, maar steeds meer als het "wezen" van de mens, het medium waardoor hij zichzelf verwerkelijk, zijn eigen natuur verandert, en een steeds hogere graad van vrijheid bereikt: de mens is het bij uitstek "arbeidende" wezen. Het zijn trouwens pas Proudhon en met name Marx die de arbeidswaardetheorie de gedaante geven van een consistente antropologie; voor Owen en de vroege socialisten zijn de economische arbeidstheorie en de aktivistische antropologie nog niet zo intiem gekoppeld, ofschoon "arbeid", vooral

voor degenen die zich beroepen op het stelsel van Ricardo, het alfa en omega van hun theoretisch systeem is. Pas Marx koppelt het idee van de menselijke zelfverwerkelijking en zelfopvoeding-tot-vrijheid ondubbelzinnig aan het antropologische arbeidsbegrip; hij herstelt daarmee de eenheid tussen "vrijheid" en "arbeid" die reeds te vinden was in de individualistische natuurrechtsleer van John Locke (14).

De filosofische arbeids- en eigendomstheorie bereikt in het vroege socialisme het voorlopig eindpunt van een dialektische cyclus. Bij Locke vindt men "arbeid" en "eigendom" nog duidelijk verbonden, hoewel deze verbinding wordt gelegd binnen het raamwerk van een individualistische antropologie en het particuliere eigendomsrecht eerder wordt afgeleid van het postulaat van het individuele natuurlijke vrijheidsrecht dan van het idee van de waardetoevoeging-door-arbeid. De individuele mens voegt iets "eigens" toe aan het door hem bewerkte materiaal; de toe-eigening is het natuurlijke correlaat van de zelfverwerkelijking, van de voortbrenging van gebruikswaarden.

In de politieke economie van Smith en Ricardo wordt daarentegen de *scheiding* van arbeid en eigendom uitgesproken; voor Smith wordt de oorspronkelijke regel dat de eigendom berust op eigen arbeid buiten werking gesteld zodra de maatschappij de drempel van de primitieve gelijkheid heeft overschreden. De koppeling tussen arbeid en eigendom verliest hier veel van de normatieve functie die zij bij Locke nog bezit. Zodra accumulatie van kapitaal en particuliere inbezitting van de grond heeft plaatsgevonden, splitst de arbeidsopbrengst zich in drie vormen van reuvenu: lonen (de prijs voor de arbeidsinspanning van de produktieve klasse), winsten (die variëren met de hoeveelheid ingezet kapitaal) en renten (de prijs voor het gebruik van de grond). De drie inkomenscategorieën zijn een economische index van de klassenverhoudingen: renten en winsten zijn in principe *dedukties* van de volledige arbeidsopbrengst, die wordt geproduceerd door de klasse van loonafhankelijke arbeiders. De verbinding tussen arbeidsbesteding en inkomensgrootte is daarom verbroken; de dagen dat de volledige opbrengst nog aan de arbeider zelf behoorde zijn reeds lang vervlogen. Winst en rente zijn in feite geen beloningen voor produktieve diensten, maar zuiver een gevolg van de particuliere eigendom van kapitaal en land; de rechtmatige beloning van de "functies" van de kapitaalverschaffer en de verschaffer van land wordt door Smith als een natuurlijk voorondersteld (15). Omdat de "arbeid" - in engere, materiële zin - niettemin wordt beschouwd als het basiselement van de waardeschepping en daarom tevens als de exclusieve determinant van ruilwaarde, kan de scheiding tussen arbeid en eigendom zich ontwikkelen tot een paradox: de eigenaar produceert niet, de producent is bezitloos. Het is deze paradox, die evenzeer uit Smith als uit Ricardo kan worden afgeleid, die voor Owen en de vroege socialisten, en later voor Marx, het startpunt wordt voor een op de arbeidswaardeleer gefundeerde kollektivistische eigendomstheorie.

In de twee decennia die volgen op de dood van David Ricardo in 1823 vindt er rond de waardetheorie een polarisatie plaats. Economen als Malthus, Torrens, Bailey en Lauderdale uiten steeds scherpere kritiek op het Ricardiaanse idee van de *werkelijke* of *absolute* waarde, en benadrukken de rol van de effectieve vraag bij de prijsbepaling. De arbeidswaardeleer moet in de officiële economie steeds meer het veld ruimen voor aanzetten in de richting van een utiliteitstheorie van waarde en prijs. Tegelijkertijd maakt echter een reeks van radikale economen de arbeidswaardeleer tot het centrale leerstuk van een normatieve distributietheorie waarvan, zoals bij Locke, "het recht op de volledige opbrengst" het grondbeginsel vormt. De stelling dat alle waardetoevoeging afkomstig is van de besteding van menselijke arbeid is voor hen grondslag van de eis dat de arbeidersklasse recht heeft op het volledige produkt, of tenminste op een groter deel van het produkt dan zij nu verwerft. Voor Ravenstone, Gray, Thompson, Hodgskin, Edmonds en Bray is "arbeid" de bron van alle rijkdom en waarde ("arbeid" is zowel oorsprong of oorzaak van gebruikswaarde als waarde-maat), en het inkomen van de niet-arbeidende klasse dus een deductie van de door de produktieve klasse voortgebrachte rijkdom (16). De zich op Ricardo beroepende socialisten beschouwen de arbeidswaardeleer - in het Lockeaanse idioom - als de rechtsgrond voor de sociale eigendom, en als de hoeksteen van een uitbuitingstheorie, die reeds bij Smith in embryo aanwezig was, maar nu in onduidelijkzinnig normatieve termen wordt uitgewerkt: de deducties van de totale opbrengst zijn onterechte beloningen voor functies die in een rationeel geordend produktieproces overbodig zijn, voor functies die enkel en alleen voortvloeien uit de institutionele scheiding tussen arbeider en arbeidsmiddelen (17).

Deze "tegenspraak" tussen maatschappelijke voortbrenging en partikuliere toeëigening (om Marx' vocabulair te gebruiken) was een direkt gevolg van de onbepaaldheid die het begrip "produktieve arbeid" in de klassieke economie bezat (18), en vooral van de ambiguïteit waarmee de klassieke economen de ondernemersrol opvatten. Anders dan in Frankrijk, waar Jean-Baptiste Say "ondernemingszin" had geïntroduceerd als vierde produktiefactor, bleef de Engelse school vastgebakken aan het drie-faktor-model van land, kapitaal en arbeid. De "aktieve" rol van de ondernemer als manager, initiatiefnemer en drager van risico werd zodoende niet duidelijk gescheiden van zijn "passieve" rol als investeerder van kapitaal; kapitaalrente en winst liepen in elkaar over. Hoewel Smith de toezichhoudende, organiserende funktie van de ondernemer als een onderdeel had gezien van de faktor "arbeid", en de risikodragende funktie als onderdeel van de faktor "kapitaal", bleef het onderscheid onduidelijk, en werd in alle onduidelijkheid door Ricardo overgenomen. Dit maakte het de socialisten gemakkelijker de kapitalist aan te klagen als een zuiver passieve eigenaar van de produktiemiddelen, en zijn rol als manager of organisator te bagatelliseren of geheel te ontkennen (19). De klassieke economen droegen zo zelf schuld aan het socialistisch dogma dat de typische produ-

cent een eigendomsloze loonarbeider was, en de typische eigenaar een niet-arbeidende kapitalist, en aan de socialistische konklusie dat *niet-producenten*, eigenaars van de produktiemiddelen, zich het surplus toeëigenden dat door *anderen*, nl. de direkte producenten, werd voortgebracht. De arbeidswaardeleer fundeerde zo het recht op de volledige opbrengst van de arbeid; de klasse der producenten moest het produkt van haar arbeid niet langer in handen laten van funktieloze eigenaars, die willekeurig om-sprongen met door anderen voortgebrachte rijkdom, maar deze als geassocieerde producenten gemeenschappelijk beheren.

Het verschil met de individualistische natuurrechtsleer is dat "arbeid" nu sterker wordt gezien als een sociale noodzaak en "waarde" dus als een sociaal produkt. Lockes eigendomsrecht, dat berustte op individuele toeëigening-door-arbeid, wordt daarmee "gesocialiseerd" tot het recht van een sociale klasse, de arbeidersklasse, dat konflikteert met de macht van de niet-arbeidende klasse van eigenaars. De economische eenheid is niet langer het arbeidende individu, maar het arbeidend kollektief, de klasse der direkte producenten: zij is het nieuwe eigendoms-subjekt. Immers, in arbeidsdeling georganiseerde produktie-eenheden kan geen enkel individu meer zeggen: dit is van mij, dit heb ik geproduceerd, tenzij als een claim waar andere producenten in begrepen zijn.

De uit de politieke economie naar voren tredende eigendomsparadox wordt derhalve door de Ricardiaanse socialisten aangevat als startpunt van een arbeidsrechtelijke theorie van de eigendom, een duidelijk normatieve theorie waarin "rechtvaardigheid" een wellicht even beslissend begrip is als "arbeid". De arbeidswaardeleer bezit voor hen een sterk ethisch-politieke implicatie. De *rechtvaardigheid* eist dat de klasse der producenten de beschikking verwerft over de volledige opbrengst van haar arbeid (of tenminste eist dat produkten tegen hun werkelijke waarde, d.w.z. hun geschatte arbeidskosten worden geruild. Voor Owen bijvoorbeeld zijn dit "real points at variance between that which *is* and that which *ought to be*" (Report, p. 239).

3. Owen en Ricardo

Om te zien hoe precies de arbeidswaardeleer optreedt als fundament voor een normatief principe van distributie, wenden we ons allereerst tot de economische theorie van Owen. Owen is immers de grondlegger van een maatschappijbeschuwing die door vele van de vroege socialisten wordt gedeeld, en welks dubbelzinnigheden dan ook bij velen zijn terug te vinden. Maar tevens is hij van belang omdat hij als grondlegger a-typisch is ten opzichte van de door hem gevormde school, die als geheel konserwenter en radikaler is in haar kritiek op de partikuliere eigendom en de (dys)funkties van de kapitalistische eigenaar (20).

Ten eerste hanteert Owen de arbeidswaardeleer niet als rechtgrond voor aanspraken van de direkte producenten op de "volle-

dige opbrengst", maar eist hij slechts een "equitable remuneration" voor het door de arbeider voortgebrachte surplus. Zijn arbeidswaardeleer is dezelfde "materieel verengde" arbeidswaardeleer die Smith en Ricardo meestal aanhangen: "(...) manual labour, properly directed, is the source of all wealth, and of national prosperity" (*Report*, p. 201). De toevoeging "properly directed" is betekenisvol, omdat Owen de organisatiefunctie, in het voetspoor van Smith en Ricardo, schijnt op te vatten als een weliswaar noodzakelijke, maar uiteindelijk onproduktieve functie. Hoewel derhalve de fysieke arbeid grondslag is van alle waardetoename, laat de bestaande sociale orde niet toe dat de arbeider voor zijn inspanning naar behoren wordt beloond.

"That which can create new wealth is of course worth the wealth which it creates. Human labour, whenever common justice shall be done to human beings, can now be applied to produce, advantageously for all ranks in society, many times the amount of wealth that is necessary to support the individual in considerable comfort. Of this new wealth, so created, the labourer who produces it is justly entitled to his fair proportion"(...) (Report, p. 222).

De stelling dat de arbeid de grondslag vormt van alle rijkdom is voor Owen geen principieel argument tegen de partikuliere eigendom van grond en kapitaal; in die zin blijft hij trouw aan de klassieke ekonomen, voor wie renten en winsten rechtmatige beloningen zijn voor de niet-produktieve functies van de ter beschikkingstelling van grond en kapitaal. Zijn argumentatie is daarentegen gericht op een verhoging van het inkomen of de koopkracht van de arbeider, en gebaseerd op een normatieve omkering van Ricardo's theorie van de *waardemaatstaf*. Volgens Owen is het meest geschikte middel om "de welvaart over het land los te laten" een *verandering van de waardemeter*. Alle kunstmatige, nu door goud of andere metalen gedekte waardemeters moeten worden vervangen door de enig natuurlijke: de menselijke arbeid (*Report*, p. 207). De ruil van de arbeid tegen arbeid is "the only equitable principle of exchange". Zij berust op een schatting van de "prime cost" van ieder produkt, d.w.z. de nieuwe waarde van de totale arbeid die in een artikel ligt opgeslagen, waarbij ook de grondstoffen en de tijdens het productieproces gekonsumeerde materialen in arbeidskosten moeten worden uitgedrukt.

Nu berustte de Ricardiaanse analyse van het arbeidsloon juist op de gedachte dat, omdat de waarde van waren afhankelijk was van de erin belichaamde arbeid en de arbeid zelf een waar was, de "waarde van de arbeid" afhing van de hoeveelheid arbeid die nodig was om de arbeider zelf te onderhouden. De arbeider ontving dus zijn rechtmatig loon als aan deze reproductievoorwaarde was voldaan. Gekombineerd met de Malthusiaanse bevolkingswet die aangaf dat elke tendens van de reële lonen om boven het bestaansminimum te stijgen tenslotte werd tenietgedaan door een "overaanbod" van arbeiders, resulteerde dit in een ijzeren bestaansminimum-theorie van het arbeidsloon.

Owen en andere radikale critici van de politieke ekonomie gaan dit stelsel nu op twee fronten te lijf. Enerzijds trachten zij keer op keer de Malthusiaanse bevolkingswet te ondergraven, met behulp van argumenten die reeds door Godwin tegen Malthus in het veld waren gebracht: een groot deel van de aarde was nog onontgonnen, de bestaande methoden van voedselproductie konden aanzienlijk worden verbeterd, en bovendien zou de sexuele reproductie in toenemende mate bewust kunnen worden beheerst. Anderzijds ontkenden zij het natuurwetmatig karakter van de "ijzeren loonwet", die berustte op het principe van vraag en aanbod. Het was juist onder het kunstmatige en verwerpelijke kapitalistische systeem dat de arbeid tot een waar werd, en de waarde van de arbeid werd vastgelegd door de blinde wetten van de concurrentiemarkt. Een natuurlijke economische orde, die zou worden geregeerd door het beginsel van rechtvaardigheid, zou het warenkarakter van de arbeid, en daarmee de willekeur die de loonvorming beheerste, afschaffen.

Tegenover de Ricardiaanse noodzakelijkheidsgedachte, waarin de arbeidskosten de waarde, dus ook die van de waar "arbeidskracht" regeren, stelt Owen twee normatieve postulaten: 1. de arbeider mag niet langer als een waar worden behandeld, en 2. de waren moeten volgens hun *natuurlijke* of *intrinsieke* waarde, d.w.z. hun arbeidskosten, worden geruild. Het beginsel van de ruil van gelijke arbeidshoeveelheden, dat voor Smith nog slechts opging voor de primitieve warenruil, is voor Owen wederom een kritische norm waarmee hij het "commerciële" stelsel attaqueert, waarin elk artikel juist wordt geproduceerd of verworven tegen de laagst mogelijke, en wordt geruild tegen de hoogst mogelijke arbeidshoeveelheid, en waarin dan ook slechts kunstmatige waardemeters kunnen bestaan. Eerder dan tegen de loonarbeid exploiterende grondbezitters en kapitalisten is deze kritiek gericht tegen de prijsopdrijvende activiteiten van de proto-kapitalisten van het "putting-out system", die zich overal tussen de producenten inwringen, en schattingen kunnen heffen op grond van een onterecht monopolie.

Ricardo's waardetheorie wordt door Owen dus in normatieve zin omgebogen, en tegelijkertijd wordt de toepasselijkheid van de theorie op de loonvorming ontkend. Wanneer Owen dan toch spreekt van de "natuurlijke waarde" van de arbeid hanteert hij geen analytisch criterium dat uitgaat van de minimale reproductiekosten van de arbeidskracht, maar een normatieve maatstaf die gebaseerd is op de "power of creating new wealth" die aan de arbeid inherent is (*Report*, p. 221), en die eigenlijk geen enkel "hard" distributiekriterium oplevert.

4. Het recht op de volledige arbeidsopbrengst

Principiëler dan door Owen wordt de arbeidsrechtelijke theorie verwoord door de school van kritische ekonomen die doorgaans worden aangeduid als de "Ricardiaanse" socialisten of als de school van de "Labour Economics", en die, afgezien van een

vroege voorloper als Charles Hall (21), actief zijn in de dertiger en veertiger jaren van de negentiende eeuw. Verschillende schrijvers wijzen er m.i. terecht op dat de benaming "Ricardiaans" voor deze school misleidend is: haar eigendoms-kritiek berustte immers op een logische gevolgtrekking uit de arbeidswaardeleer; met name hun kritiek op de winst als inkomenskategorie was zonder meer afleidbaar uit de distributietheorie van Adam Smith, zo John Locke hiervoor al niet een model had verschaft (22). De produktiviteitstheorie die zij hanteerden was eveneens van Smith afkomstig. De kritische uitspraken van deze vroege socialistenvaren trouwens meer betrokken op het idee dat de arbeid de voornaamste schepper van rijkdom was dan op de voor Ricardo juist zo kenmerkende theorie over de konstitutie van ruilwaarde; daarom is het niet onjuist te stellen dat de "Ricardiaanse" socialistenvan Ricardo in feite Adam Smith terugvonden.

Piercy Revenstones boek *A few Doubts as to the Correctness of some Opinions Generally Entertained on the Subject of Political Economy* (1821) bevat reeds alle ingrediënten van de nu vertrouwde theorie van het recht van de arbeid: de arbeid is de oorsprong van alle waarde, kapitaal is in wezen opgehoopte en toegeëigende arbeid, kapitalisten dragen niet effectief bij aan het produktieproces, concurrentie werkt verspilling in de hand en resulteert in een aanzienlijke ongelijkheid in de verdeling van inkomens. Het kunstmatige recht van de landeigenaar om zich meester te maken van gronden waaraan hij geen arbeid besteedt is het archetype van de even kunstmatige rechten van de "master manufacturer", van de handelaar en van de kapitalist. Rente en winst zijn "the idle men's shares in the labouring men's earnings" (23).

In een anoniem pamflet dat in hetzelfde jaar verschijnt, *The Source and Remedy of the National Difficulties* (oorspronkelijk een open brief aan Lord John Russell) worden identieke conclusies bereikt, nu op grond van Smiths theorie van de produktieve arbeid en de distributieschattingen van de konservatieve ekonoom Patrick Colquhoun. De tabel van Colquhoun werd door verscheidene van de kritische ekonomen dankbaar gebruikt; Owen b.v. was er zeer van gecharmeerd en konstrueerde zelfs een blokkenpyramide om de getalsterkte van de produktieve en die van de onproduktieve klasse aan den volke te kunnen tonen (24). Wij nemen haar hier over, vanwege het belang van de produktiviteitstheorie voor dit betoog, en vanwege de betrekkelijke onvindbaarheid van de tabel:

Productive Labourers, by whose exertions a new Property is created every year.

	<i>Families</i>	<i>Persons</i>	<i>Income</i> £
Agriculture, Mines, etc.	1,302,151	6,129,142	107,246,795
Foreign Commerce, Shipping, Trade, Manufacturers, Fisheries, etc.	1,506,774	7,071,989	183,908,352
Fine Arts	5,000	25,000	1,400,000
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	2,813,925	13,226,131	£292,555,147

Unproductive Labourers, whose exertions do not create any new Property.

	<i>Families</i>	<i>Persons</i>	<i>Income</i> £
Royalty, Nobility, Gentry	47,437	316,835	58,923,590
State and Revenue, Army, Navy, Half-pay Pensioners	152,000	1,056,000	34,036,280
Clergy, Law, Physic	56,000	281,500	17,580,000
Schools, Miscellaneous, Universities	45,319	567,937	17,555,355
Paupers	387,100	1,548,400	9,871,000
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	687,856	3,870,400	£137,966,225

From: *A Treatise on the Wealth, Power, and Resources, of the British Empire*, in every quarter of the world, including the East Indies: The Rise and Progress of the Funding System explained.

With Observations on the National Resources for the beneficial Employment of a redundant Population, and for rewarding the Military and Naval Officers, Soldiers, and Seamen, for their Services to their Country during the late War. Illustrated by Copious Statistical Tables, constructed on a new plan, and exhibiting a collected view of the different subjects discussed in this work.

by
P. Colquhoun, LL.D. London, 1914. (25).

Colquhoun konkludeerde uit deze statistieken dat "more than one fifth part of the whole community are unproductive labourers, and (...) these labourers receive from the aggregate labour of the productive classes about one third part of the new property created annually" (26). Bezieet men de tabel, dan wordt duidelijk dat de scheidslijn tussen de produktieve en de onproduktieve klasse zodanig is getrokken dat de eerste categorie zowel ondernemers als arbeiders omvat, de tweede, die dus bestaat van afgeleid inkomen, uit de grote en kleine adel, de staatsfunktionarissen, de clerus, de rechterlijke macht, de

artsenij, de onderwijzende beroepen, en tenslotte de paupers: een typisch achttiende-eeuws klassenmodel dat vrijwel identiek is met dat van Adam Smith. Smiths klassifikatie was zelfs kritischer ten opzichte van bepaalde bovenbouw-functies (Colquhoun achtte al deze onproduktieve klassen hoogst noodzakelijk voor het maatschappelijk voortbestaan) en verfijnder voorzover hij binnen wat Colquhoun de "produktieve klasse" noemde onderscheidde tussen functionele *niet-arbeiders* (ondernemers en grondbezitters) en *direkte producenten* (handwerkers, land- en fabrieksarbeiders); alleen de laatsten leverden volgens Smith de eigenlijke produktieve arbeid. Het is dan ook overdreven te stellen, zoals Beales en Coontz doen, dat Colquhouns statistieken de socialisten de helft van hun argument in handen speelden, en dat de tabel in zekere zin de statistische fundering van de socialistische beweging vormde (27). Ook al werd zij in kritische zin omgebogen, dan nog verschaft Colquhouns statistiek geen klassentheorie waarin een socialist zich had kunnen herkennen. Anderzijds zegt de populariteit van deze produktiviteitstheorie wel iets over het socialisme van de kritische ekonomen, hoewel zeker Thompson en Bray radikaler waren, en de ondernemersfunctie met groter wantrouwen bezagen.

Ook John Gray maakte in zijn *Lecture on Human Happiness* (1825) en in zijn latere werk *The Social System* (1831) gebruik van de klassifikatie van Colquhoun. Gray is eerder Smithiaan dan Ricardiaan, zoals eigenlijk van de meerderheid van de vroege socialisten kan worden gezegd. De *handarbeid* "in field, factory, and mine" is voor hem de eigenlijk produktieve arbeid; alle onproduktieve beroepen worden onderhouden vanuit de rijkdom die door de loonarbeider wordt voortgebracht. "Labour is the sole foundation of property, and (...) in fact, all property is nothing more than accumulated labour" (28). De produktieve klassen ontvangen in feite slechts één vijfde van wat zij produceren. Deze gedachte leidt Gray naar een standaardkritiek op het arbeidsloze inkomen, die zoals bij alle "utopisten" van Owen tot Bray door de pathos van de rechtvaardigheidsidee wordt gevoerd:

"What does the productive labourer obtain for that portion of the produce of his industry which is annually taken from him by income obtained by the lenders of money? He obtains NOTHING! Then, we ask, is a man the natural proprietor of the produce of his own labour? If he is not, what foundation is there for property at all? (...) Either a man *is not* the JUST proprietor of the produce of his own labour, or there is no JUSTICE in requiring interest for the use of money".

William Thompson is zonder twijfel de meest complete en "filosofische" econoom in de Owenistische traditie. Anton Menger noemt hem zelfs - met een neerbuigende knik naar Marx - "the most eminent founder of scientific Socialism" (29).

Hoewel sterk op een expliciete rechtvaardigheidsidee georiënteerd en geen grondlegger van het "wetenschappelijk socialisme" in Marxistische zin, is Thompson niettemin de belangrijkste

ekonoom in het utopisch socialisme van de dertiger jaren. Als volgeling van Godwin en Owen is ook hij een aanhanger van de utilitarische ethiek; Bentham's formule van het grootste mogelijke geluk voor het grootst mogelijke aantal is zonder meer ook "Thompsons premisse. Zijn hoofdwerk, *An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth Most Conductive to Human Happiness* (1824) is een synthese van Bentham's utilitarisme en Owens socialisme.

Thompsons beginpunt is de bekende stelling dat de arbeid de enige waardebron is: "Labour is the *sole* parent of wealth" (30). De bron van alle winst is derhalve "the value added to the raw material by the labour, guided by skill, expended upon it (...). The additional value proceeds from labour alone" (31). De kapitaalgoederen moeten dus uiteindelijk aan de arbeider worden toegeschreven, en zonder de arbeider zijn ze waardeloos:

"'T was labour that gave to all these their value as wealth, before they came into the hands of the mechanic; and by his additional labour alone can their value be still further increased"(32).

De machinerie van de partikuliere eigendom is dus een uitbuitingsmachinerie; zij tracht onophoudelijk "to deceive and induce, to terrify and compel, the productive labourer to work for the *smallest possible portion* of the produce of his own labour" (33). De kapitalist maakt zonder enige rechtsgrond aanspraak op de totale meerwaarde (Thompson is uitvinder van de term *surplus value*) die met behulp van zijn kapitaal wordt voortgebracht, en dwingt de arbeider een bestaansminimum te accepteren, terwijl de aanspraken van de arbeid zowel vanuit overwegingen van *utiliteit* alsook van *sociale rechtvaardigheid* onontkoombaar zijn (34). Rente en interest zijn niets anders dan gedwongen heffingen op het totale arbeidsprodukt, het zijn onrechtmatige aftrekposten die het recht van de producent op de volledige arbeidsopbrengst schenden. Vanuit het standpunt van de arbeider is het kapitaal onproductief: kapitaalgoederen kunnen bij de productie van nieuwe waren slechts de waarde overdragen die aan hen door oorspronkelijke arbeid is toegevoegd. De arbeider is de kapitaaleigenaar daarom hoogstens een kompensatie schuldig voor afschrijvingen, omdat hij moet betalen voor het gebruik van werktuigen die hij niet zelf bezit; alleen in deze zin is de kapitalist deelgenoot aan het totale produkt. Als overgangsmaatregel echter, om geweld en oproer tegen te gaan, en indachtig het recht van ieder mens op een goed bestaan, zelfs al is hij kapitalist, is Thompson bereid de kapitaaleigenaar een beperkte winst op zijn investeringen toe te staan, maar niet meer dan hem in staat stelt te leven "in equal comfort with the more actively employed productive labourers".

In de *Inquiry* wordt dus de kapitalist (en daarmee de institutie der partikuliere eigendom) nog een minimaal aktieveld gelaten, hetgeen stijdig is met de logika die uit Thompsons vooronderstellingen feitelijk zou moeten volgen. Daarbij komt dat hij het "recht op de volledige arbeidsopbrengst" in dit werk nog

omschrijft in sterk individualistische termen, als een prikkel die tot arbeid aanzet; "security", zoals hij dit recht ook wel noemt, is "the exclusive possession by every man of all the advantages of his labour", d.w.z. het recht van elke arbeider op de opbrengst van zijn individuele arbeid (35). Thompson komt hier duidelijk in Godwiniaans vaarwater: het recht op "security" zonder hetwelk "labour would not be called forth" lijkt synoniem met het door Godwin geformuleerde recht op persoonlijke zelfstandigheid, en verstrekt als zelfbeschikkingsrecht ook zeggenschap over materiële goederen (36). De toenadering wordt nog intiemer wanneer Thompson een behoeftenkriterium opstelt dat sterk gelijkt op Godwins straffe calculus van nuttigheid en verdienste. Als ik kan bewijzen tot een hoger nivo van geluk in staat te zijn dan het gros van mijn medemenssen, dan moeten rijkdom en alle andere gelukbrengende middelen aan mij worden toegewezen. Gesteld dat van tien mensen er negen in slavernij verkeren, en niettemin hun slavernij samen met het unieke welzijn van nummer tien toch een hogere som van menseijk geluk oplevert dan via een andere regeling kan worden bereikt, dan, meent Thompson, is deze verdeling toch de enig rechtvaardige! Gelukkig besteedde hij verder niet al te veel energie aan deze vorm van utilitarisch boekhouden: "here indeed", zo noteert Alexander Gray met zijn gebruikelijke beaardheid, "is a glad gospel for those who attach importance to their capacity for enjoyment".

In een later werk, *Labour Rewarded* (1827), voor een deel geschreven in antwoord op Hodgskins *Labour Defended* (1825), blijven de Godwiniaanse elementen markant aanwezig, maar is de invloed van Owens kollektivisme sterker dan voorheen. De "vrijwillige (!) gelijkheid in de distributie van de rijkdom" moet volgens Thompson voornamelijk bereikt worden door middel van de Owenistische panacee van koöperatie en associatie; de arbeiders moeten via hun produktiekoöperaties gezamenlijk eigenaar worden van het gehele apparaat van voortbrenging. Thompson realiseert zich met meer nadruk dan in de *Inquiry* dat het recht op de volledige opbrengst een sterk individualistische ondertoon heeft, en wellicht onder industriële verhoudingen als positief recht niet van toepassing is. Hij helt er nu toe over om in plaats van de individuele "zekerheid" de *sociale* zekerheid centraal te stellen, die kan worden bereikt, niet door elke individuele arbeider de volledige opbrengst van zijn arbeid te garanderen, maar door de gemeenschap als geheel deelgenoot te maken van het volledige produkt van haar gezamenlijk geleverde arbeid:

"We have seen that, in any state of society ever so little advanced from barbarism, it is almost impossible to ascertain what portion of the produce of combined labour - and labour to be economical must be combined out of the minute subdivisions of its various branches - has been the work of any individual labourer, and of course that it is impracticable to award to the individual, separately, the products of his labour. What cannot be done individually, we shall see may be done *collectively*; and it is clearly our duty to make the nearest

approach we can, consistently with reproduction, to the securing to all the entire use of the products of their labour"(37).

Deze "socialisering" van de arbeidsrechtelijke theorie laat echter een leemte bestaan bij de bepaling van het *individuele* recht van deelname aan de in samenwerking voortgebrachte welvaart; zodra de niet-actieve klasse is geëlimineerd - zoals in een Owenistische koöperatieve gemeenschap - moet zich de vraag voordoen welk verdelingsprincipe de individuele participatie kan regeren. En hoewel Thompson hier het arbeidsrechtelijke principe nog enige functie laat behouden voorzover hij de individuele deelname afhankelijk stelt van het volume en de kwaliteit van de geleverde arbeid, moet hij impliciet erkennen dat hij hiermee de demarkatieproblemen van de arbeidsrechtelijke claim in andere vorm weer binnenhaalt (38). Tevens realiseert Thompson zich sterker dan voorheen dat het arbeidsrechtelijke verdelingsprincipe in positieve zin slechts kan gelden voor dat deel van de economische subjecten dat tot werken in staat is: een gedachte die het gehele "recht op de volledige arbeidsopbrengst" in feite doet exploderen, en de vraag doet rijzen of dit recht ooit anders dan in negatieve zin kan worden geformuleerd: als een kritische reactie op bepaalde vormen van arbeidsloos inkomen.

In feite baseert Thompson de distributie dan ook op een *behoefbenkriterium*, in de lijn van Godwin en de latere Owen, dat vastlegt dat ieder individu recht heeft op een "goed bestaan", en de middelen hiervoor uit het algemene fonds kan betrekken, terwijl ieder die kan werken geacht wordt min of meer dezelfde hoeveelheid werk te verrichten. Dit nieuwe verdelingskriterium, dat - zoals ook bij Godwin - logischerwijze het "recht op de volledige opbrengst" naar het tweede plan moet verdringen of zelfs geheel elimineren, blijft echter bij Thompson voortdurend impliciet; en afgezien van een uitstapje naar de Godwiniaanse calculus van verdienste doet hij geen poging om het relativisme-duiveltje dat in het behoeftenkriterium sluimert recht in de ogen te zien.

Scherper dan bij Thompson vinden we het individualistisch dilemma van de arbeidsrechtelijke theorie terug bij Thomas Hodgskin, in verschillende opzichten een vreemde eend in de bijt van de kritische economie. Hodgskin (1783-1869) is eerder anarchist à la Godwin, of zelfs liberaal van Lockeaanse snit, dan kollektivist in de trant van Owen; strevend naar een staatloze samenleving van autarke producenten arriveert hij tenslotte bij een verdediging van de partikuliere eigendom en het concurrentiebeginsel, en een afwijzing van elke vorm van associatie; zijn utopie doet herinneren aan het Lockeaanse en Godwiniaanse ideaalbeeld van de zelfstandige eigenaar-producent. Hodgskin deelt evenmin de in het Owenisme geaccepteerde utilitarische uitgangspunten, maar keert terug naar de natuurrechtelijke eigendomstheorie (39). Zijn eerste werk, *Labour Defended Against the Claims of Capital; or, the Unproductiveness of Capital Proved* (1825) kwam dan ook onmiddellijk onder de

censuur van de Owenisten, die hem vooral bij monde van Thompson (*Labour Rewarded*, 1827) kastijdden voor zijn extreme individualisme.

Anders dan b.v. Gray en Thompson, die niet expliciet blijk geven Ricardo uit de eerste had te kennen, leidt Hodgskin zijn rechtsleer onmiddellijk af van Ricardo's versie van de arbeidswaardeleer. Nadat hij McCullochs beroemde samenvatting van Ricardo's *Principles* gelezen had schreef Hodgskin aan Francis Place dat het hem nu duidelijk was dat "profits are purely and simply a portion of the product of labour which the capitalist, without any right other than that conferred upon him by law, takes for himself" (40). Hodgskin is zodoende eigenlijk de enige "Ricardiaanse" socialist wie deze benaming past, en juist Hodgskin is als individualist en niet-Owenist in het tableau van de kritische ekonomen een atypische figuur, zodanig zelfs dat de enige echte Ricardiaan in het gezelschap misschien helemaal geen socialist genoemd mag worden.

Zowel in *Labour Defended* alsook in zijn gebundelde lezingen voor het Londense Mechanics' Institution, *Popular Political Economy* (1827) en zijn latere *Natural and Artificial Right of Property Contrasted* (1832) vat hij "arbeid" op als bron en maat van waarde en fundeert hierop het recht van de arbeider op de volledige arbeidsopbrengst. De kritische intentie van dit arbeidsrecht is wederom de eliminatie van land en kapitaal als produktiefactoren en de reductie van beide op oorspronkelijke of gelijktijdige arbeidsbesteding. In een andere brief aan Place bekritiseert hij de Ricardiaanse grondrente-theorie, en komt tot de slotsom dat er, gescheiden van de menselijke arbeid, geen "original and indestructible powers of the soil" bestaan waarvoor rente kan worden geheven; in *Labour Defended* brengt hij zowel het circulerende als vaste kapitaal terug tot "coexisting labour". Hoewel kapitaal uiteindelijk opgehoopte arbeid is, is de waardetoeename geen resultaat van vroegere, maar van gelijktijdige arbeid: het levert de eigenaar geen winst op omdat het een tijdlang aan de consumptie is onttrokken, maar omdat het een kommando verschaft over levende arbeid.

Hodgskin definieert "eigendom" als het recht van ieder individu "to appropriate whatever he creates by his own labour", en staat daarmee met beide benen in de individualistische traditie van Hall, Ravenstone, Gray en de vroege Thompson. Hoewel hij deze verbinding tussen eigendom en individuele arbeidsbesteding beschouwt als een "natuurwet", vinden we anderzijds bij hem het besef dat het in een produktiestelsel dat bestaat van arbeidsdeling in feite onmogelijk is om een individueel arbeidssubjekt aan te wijzen: "Almost any product of art and skill is the result of joint and combined labour (...) there is no longer anything which we can call the natural reward of individual labour". Er is niets waarvan de arbeider kan zeggen: "dit is mijn produkt, dit houd ik voor mezelf", woorden die later door Friedrich Engels zullen worden herhaald (41). Anders dan Thompson, die het recht van de arbeid (juist

in debat met Hodgskin) opvat als een recht van *sociale* "zekerheid", en in zijn gemeenschapsideaal geen ruimte meer laat aan de partikuliere eigendom, blijft Hodgskin de "natuurlijke" verbinding tussen arbeid en eigendom in individuele zin verdedigen, en laat de tegenspraken die "het recht op de volledige arbeidsopbrengst" op dit nivo oproept daarom volledig intact.

Een ander belangrijk gedachtenelement waardoor Hodgskin zich afzondert van de traditie waar hij niettemin toe wordt gerekend is dat hij in zijn arbeidswaardeleer protesteert tegen de fysieke of materiële verenging die het arbeidsbegrip zowel in handen van de klassieke ekonomen als hun socialistische tegenstrevers heeft ondergaan. De kennis en vaardigheid van de "master manufacturer" is even noodzakelijk voor het welslagen van de produktie als de fysieke arbeidsbesteding van de werklieden. Het zij daarom verre van de handarbeiders om andere soorten arbeid "whether it be of the head or the hands" hun rechtmatige beloning te onthouden. Hodgskin, die zelf zijn boeken signeert als anoniem "Labourer", waarschuwt zijn medearbeiders "not to limit the term labour to the operations of the hands" (42).

Deze oproep viel in slechte aarde bij William Thompson, die in Hodgskins "hoofdarbeiders" reeds een embryonale klasse van nieuwe *fainéants* meende te ontwaren, even ongegeneerd en onterecht in hun aanspraken als de door beiden verfoeide klasse van niet-aktieve kapitalisten en landeigenaren. Hodgskin schuift de kapitalist slechts weg uit het veld van concurrentie om mogelijk te maken dat "he himself and his associates may step into their vacant places", aldus Thompson (43).

Interessant in deze polemiek is niet alleen dat Hodgskin het materialistisch dogma dat de produktiviteitstheorie sinds Smith beheerst tracht te ondergraven, maar ook dat in Thompsons reactie de eigenlijk kritische functie van het materialistische demarkatiekriterium zichtbaar wordt. Thompson acht het noodzakelijk vast te blijven houden aan de fysieke definitie van produktieve arbeid omdat het fysieke criterium hem het meest onduidelijkzinnig toeschijnt, en de produktiviteitstheorie zonder een dergelijk "hard" criterium immers alle kritische vermogen zou verliezen, ja zelfs niet goed meer zou kunnen worden ingezet tegen de "nietsdoende" bezitters van land en kapitaal.

De door de klassieke ekonomen gehandhaafde onduidelijkheid over de ondernemersrol speelde een socialist als Thompson duidelijk parten. Hodgskin daarentegen onderscheidt zeer scherp tussen de ondernemer als kapitalist en de ondernemer als manager, en omdat beide functies doorgaans in één persoon zijn verenigd is het volgens hem noodzakelijk dat deel van de "master" dat hem tot arbeider maakt en een arbeidsloon verdient te scheiden van het deel dat hem maakt tot een kapitalist en een uitbouter, en de winst opstrijkt. Tegen een compensatie voor de organisators- en managersfunctie als zodanig heeft Hodgskin geen bezwaar: immer in deze gereduceerde functie is de entrepreneur een "skilled labourer" en als zodanig een onmisbare produktie-

faktor. In deze zin moet men de "triomf van de arbeid" verstaan waar Hodgskins hart naar uitgaat, en die bewerken zal dat "labour shall be opulent and idleness have nothing" (44).

Het laatste politieke en economische manifest van het Owenisme wordt geschreven door een Amerikaan, John Francis Bray, en heet *Labour's Wrongs and Labour's Remedy* (1839). Men vindt er nogmaals het Godwiniaanse aktivistische mensbeeld, het leerstuk van de determinatie door de omgeving, en de eigendomskritiek die stoelt op de Smithiaanse produktiviteitstheorie en arbeidswaardeleer. Het aktivistische mensbeeld verkrijgt een bijna Puriteinse strekking wanneer Bray in het grote boek der schepping de natuurwet THOU SHALT LABOUR ontmoet: de arbeid is een plicht die op alle wezens gelijkelijk rust, en die geen uitzonderingen toelaat. Bij de laatste der Owenisten ziet men derhalve de "economische" arbeidstheorie zich verwijden naar een antropologisch (bijna kosmologisch) nivo, hoewel de verbinding die in het arbeidsbegrip wordt gelegd tussen ekonomie en antropologie lang niet zo hecht is als in de vijf jaar later te Parijs geschreven *Manuskripten* van Marx.

Op basis van dit axioma van de arbeidsplicht en de arbeidswaarde proklameert Bray de eigendom tot "Aartsvijand", niet alleen van hemzelf, maar ook van de Schepper en zijn gehele schepping: zij die zondigen tegen deze heilige plicht vallen dus niet onder de censuur van de eerste de beste. Op de wijze van Rousseau leidt Bray het exclusieve eigendomsrecht af van de oorspronkelijke usurpatie van de grond; deze oorspronkelijke toeëigening van materie leidde langzamerhand tot "eigendom van mensen". Zoals we echter kunnen lezen in het grote boek der Natuur, zijn de mensen gelijk en bezitten zij gelijke rechten (voorzover zij zich houden aan de heilige plicht tot arbeiden), en daarom moet de aarde, en alles wat de menselijke arbeid heeft voortgebracht, in feite gemeenschapseigendom zijn, dat door iedere generatie als een trust moet worden beheerd. Alle accumulatie is immers een prestatie van vroegere generaties en "we merely hold them in trust, for the benefit of ourselves and our successors" (45). Een logisch gevolg van deze gedachte is dat alle geërfde rijkdom aan de gemeenschap behoort, een konklusie die ongeveer op hetzelfde ogenblik wordt getrokken aan de overzijde van het Kanaal, door de radikale volgelingen van Saint-Simon. Het is echter niet slechts deze vorm van arbeidsloos inkomen die Bray afwijst als onrechtmatig; zijn hoofdaanval blijft gericht tegen de economische uitbuiting door kapitalisten en grondbezitters, zoals in een beroemde, ook door Marx geciteerde passage uit *Labour's Wrongs*, waarin nogmaals het gehele credo van de anti-kapitalistische school op voortreffelijke wijze wordt samengevat:

"The capitalist gives no labour, for he does not work (...) the capitalists and proprietors do no more than give the working man, for his labour of one week, a part of the wealth which they obtained from him the week before - which just amounts to giving him *nothing* for *something* (...) The wealth which the capitalist appears to give in

exchange for the workman's labour was generated neither by the labour nor the riches of the capitalist, but it was originally obtained by the labour of the workman; and it is still daily taken from him, by a fraudulent system of unequal exchanges.

The whole transaction, therefore, between the producer and the capitalist, is a palpable deception, a mere farce: it is, in fact, in thousands of instances no other than a barefaced though legalised robbery, by means of which the capitalists and proprietors contrive to fasten themselves upon the productive classes, and suck from them their whole substance" (46).

Lange tijd hebben de ekonomen van de liberale school geen ander antwoord op de kritische ekonomie dan de bevolkingswet van Malthus. Het ging hen immers niet om het leerstuk van de arbeidswaarde als zodanig, maar om een rechtvaardiging van het ook door hen als "arbeidsloos" gekwalificeerde inkomen van de kapitalist en grondbezitter. Het is signifikant dat het eerste verzet tegen de fysieke verenging van de arbeidswaardetheorie stamt van een anarchist als Hodgskin, en de eerste rechtstreekse aanval op de produktiviteitstheorie wordt gepleegd door een liberale ekonoom die *tegenstander* is van de Malthusiaanse bevolkingsleer. Het is Samuel Read die de arbeiders te verstaan geeft "that they *do not* produce all whereever they take the assistance of capital" (47), en dat het juist de vereniging van produktiefactoren onder leiding van de kapitalist is die de rijkdom der naties heeft voortgebracht. Belangrijk is ook dat de abtinentiethorie van de winst (winst is een beloning voor uitgestelde konsumptie), hoewel deze een zekere rol speelt bij Smith en Ricardo, toch vooral tot volle wasdom komt bij ekonomen als Read, Scrope en Longfield, die zowel kritische afstand nemen van Ricardo alsook van de "Ricardiaanse" socialisten.

5. De aarzelingen van de arbeidsrechtelijke eigendomstheorie

We hebben gezien dat de Owenistische socialisten, wanneer zij het recht op de volledige arbeidsopbrengst als positief beginsel uitspreken, steeds aarzelen tussen een individualistische en een kollektivistische interpretatie van dit recht; en dat bij enkelen van hen het vermoeden daagt dat dit recht in positieve zin in het geheel niet op moderne industriële verhoudingen van toepassing is. In het Lockeaanse individualistische model konden arbeid en eigendom nog direkt worden gekoppeld; maar reeds door Smith werd de arbeidswaardeleer niet langer als een eigendomstheorie opgevat, maar ontwikkeld tot een in intentie neutrale theorie over de oorsprong van gebruiks- en ruilwaarde. Wanneer Smith en Ricardo het "recht" op de volledige arbeidsopbrengst slechts onderschrijven voor een lang vervlogen historische periode en het daardoor ontdoen van alle normatieve effekt, hebben zij in ieder geval het historische gelijk aan hun kant; zodra de autarkie van de zelfstandige producent is opgeheven en het merendeel der goederen arbeidsdelig wordt geproduceerd kan dit recht geen individueel dis-

tributiekriterium meer opleveren, en kan het hoogstens nog worden overgepland naar het nieuwe, kollektieve arbeidssubjekt. Maar ook wanneer Owen en de "Ricardiaanse" socialisten de arbeidsrechtelijke theorie "socialiseren", wordt de aanspraak op de volledige opbrengst door hen niet zodanig konsekwent doorgezeten dat zij recht doen aan hun eigen grondassumpties. Voor Owen fundeert de arbeidswaardeleer slechts een rechtmatige eis van de arbeider op een "fair proportion" van het door hen voortgebrachte surplus; ofschoon de "natuurlijke waarde" van de arbeid wordt afgeleid van haar vermogen om nieuwe waarde te scheppen is Owen tevreden met een rechtvaardige beloning van de faktor "arbeid" die de andere produktiefaktoren niet uitschakelt. Ook door de ekonomen die uitgaan van de produktiviteitsstatistiek van Colquhoun worden de verschaffers van kapitaal en land niet zonder meer als ekonomische funktiedragers uitgeschakeld, ook al blijven zij de fysieke arbeidsbesteding beschouwen als de enige bron van waarde. Zelfs bij William Thompson, toch de meest systematische van de Owenistische ekonomen, zien we hoezeer het "recht op de volledige arbeidsopbrengst" met handen en voeten gebonden blijft aan het Lockeaanse model van de autonome eigenaar-producent. Aanvankelijk laat Thompson de kapitalist nog een beperkt aktieveld, en formuleert hij het recht op "security" dat de individuele producent nog in sterk individualistische termen. In *Labour Rewarded*, waar de Owenistische gemeenschapsidee sterker is, neigt hij er daarentegen toe om het arbeidsrecht toe te passen op het nieuwe, kollektieve arbeidssubjekt. Tegelijkertijd aarzelt hij om de fundering van het *individuele* recht op in "security" los te laten, maar ziet in dat in een situatie waarin *allen arbeiden* het individuele recht van deelname niet goed van de traditionele arbeidsrechtelijke theorie kan worden afgeleid. Tevens beseft hij dat het "recht van de arbeid" slechts gericht kan zijn op de eliminatie van *bepaalde vormen* van arbeidsloos inkomen als zodanig. Want hoewel het distributieve aandeel van individuen die behoren tot de aktieve bevolking nog kan worden vastgesteld aan de hand van de *kwaliteit* en het *volume* van de individueel geleverde arbeid, kunnen de aanspraken van degenen die (door biologische of socio-ekonomische oorzaken) op non-aktief zijn gesteld en niettemin voor sociale zekerheid in aanmerking komen alleen maar van een *behoeftekriterium* worden afgeleid: ieder lid van de gemeenschap heeft recht op een "goed bestaan". Is dit behoeftenkriterium dan niet van algemener aard dan het arbeidskriterium, en moet dit niet (zoals bij Godwin) de "eerste graad" van eigendom vormen? (48).

Voorzover de vroege socialisten daarom het recht op de volledige opbrengst als een positief distributiebeginsel uitspreken keren zij (zoals Hodgskin en de Thompson van de *Inquiry*) ofwel terug naar een individualistische opvatting, ofwel - wanneer zij het kollektivisme ernstiger nemen, zoals Owen en de Thompson van *Labour Rewarded* - weigeren zij dit beginsel in uiterste konsekwentie door te zetten. Zodra het "recht op de volledige opbrengst" optreedt in haar *maatschappelijke* gedaante, als klasse-recht, schijnt het voornamelijk aantrekkelijk vanwege zijn

negatieve inhoud, als een strijdleuze, niet tegen alle vormen van arbeidsloos inkomen zonder onderscheid, maar tegen duidelijk gespecificeerde: de revenuen van funktieloze kapitaalverschaffers of van onproductieve dienstverleners, die in laatste instantie worden opgebracht door de arbeidsinspanningen van de produktieve klasse. Als socialistisch distributieprincipe bezit het "recht op de volledige opbrengst" daarom geen werkelijk positieve inhoud, en voorzover devroeger socialisten het toch blijven aanhangen is het omdat zij intuïtief belang blijven hechten aan de naklank van het vrijheidsrecht die in dit principe nog steeds hoorbaar is (49). Thompson b.v. beschouwt het recht op "security" als een voorname *arbeidsprikkel*; deze gedachte staat niet zover af van Lockes natuurrechtsidee, waarin objekten waar we arbeid aan hebben toegevoegd ons eigendom worden als materiële garantie van het individuele recht op "life & liberty"; zij benadert ook het geklausuleerde recht van individuele zelfbeschikking dat Godwin uiteindelijk als grondslag zag van de eigendom.

De verbinding tussen "vrijheid", "arbeid" en "eigendom", voor het eerst gelegd door de Levellers en Locke tijdens de Engelse Revolutie, keert dus - hoewel met een kollektivistisch accent - terug in de denkbeelden van de Ricardiaanse socialisten in de eerste decennia van de negentiende eeuw. Het argument van de arbeidsrechtelijke eigendomstheorie blijft in de tussenliggende twee eeuwen gelijk omdat ook de horizon van de dominante economische orde in feite twee eeuwen dezelfde blijft, ondanks de spektakulaire vorderingen van het fabriekssysteem in het vierde kwart van de achttiende eeuw. Aan het begin van deze periode nemen de Levellers het op voor de onafhankelijke kleine producent die in handen is geraakt van de koopman-werkverschaffer, en gaan te keer tegen de rijke parasieten die niet met de handen werken, en dus leven van "andermans arbeid" (50). Proudhon's pikante leuze "eigendom is diefstal" is daarom eigenlijk al een uitvinding van de zeventiende eeuw. In het sociale landschap waarin de Levellers en Locke zich bewogen, dat werd gekenmerkt door een relatief sterke spreiding van de beschikking over land en kapitaal, was de traditionele rechtvaardiging van de eigendom (dat ieder zal oogsten waar hij heeft gezaaid) nog de meest natuurlijke; zoals Tawney zegt was de gedachte dat eigendom het resultaat was van arbeid geen paradox, maar voor de grote massa der bevolking bijna een truïsme (51). Maar ook de klassieke ekonomen, die de scheiding tussen eigendom en arbeid uitspraken, stond, wanneer zij spraken over "arbeid", nog meestal de thuiswerker, de kleine boer en handelman voor ogen, eerder dan de zuivere loonarbeider, die van alle arbeidsmiddelen was vervreemd en geen toegang meer had tot de organisatie van en besluitvorming over de produktie. Zij hadden slechts een vage indruk van de omtrekken van het fabriekssysteem dat de nabije toekomst zou beheersen (52).

De eerste socialistische kritici waren evenmin in staat de splitsing en tegenstelling van kapitaal en loonarbeid ten einde te denken: ook hun blik overschreed bepaalde tijdsgrenzen niet.

In retrospectief is het duidelijk dat de arbeidsrechtelijke theorie van de vroege socialisten wordt geformuleerd op een historische waterscheiding: daar waar het extensieve "putting-out" systeem, met zijn antagonisme tussen min of meer zelfstandige vakarbeiders en mercantiele kapitalisten definitief gaan plaatsmaken voor het intensieve fabriekssysteem en de klassenstrijd tussen het nieuwe proletariaat en de kapitalisten-ondernemers. Het meestal zwaar aangezette drama van de "industriële revolutie" kan hier voor perspectivische vertekening zorgen. We moeten niet vergeten dat pas in 1851 de stedelijke bevolking in Engeland voor het eerst groter was dan de plattelandsbevolking, en dat pas rond het midden van de eeuw de kapitalisering van de landbouw en de vorming van een klasse van agrarische entrepreneurs en een klasse van loonarbeiders werkelijk was voltooid. Voordien was het soortelijk gewicht van de klasse der commerciële kleine boeren nog steeds aanzienlijk geweest (53). Rond 1790 hadden de grote landheren ongeveer driekwart van de bebouwde grond in eigendom, de eigenerfde boeren (*freeholders*) nog ongeveer 15% - 20%. Pas rond 1851 vertoonde het platteland een volgroeide kapitalistische structuur: ongeveer 4.000 eigenaren bezaten meer dan de helft van de grond, die gecultiveerd werd door 250.000 pachtboeren (driekwart van de boerderijen had een areaal van 50-500 *acres*), die ongeveer 1.250.000 loonarbeiders en bedienden werk verschafften (54).

De sekundaire sektor vertoonde daarentegen nog een duidelijk beeld van onvolgroeidheid. Zelfs in de meest gekapitaliseerde industrie, de katoenindustrie, vormden de fabrieksarbeiders rond 1830 nog steeds een minderheid van het volwassen arbeidsleger. Alleen al de handwevers in de katoen vormden een grotere groep dan alle mannelijke en vrouwelijke arbeiders in de weverijen en spinnerijen van katoen, wol en zijde tezamen. Voor het jaar 1833 wordt het totale volwassen arbeidsleger in alle textiel fabrieken geschat op 191.671; het aantal handwevers (meest thuiswerkers) in de katoen op 213.000 (55). De wevers vormden, na de landarbeiders en de huisbedienden, de grootste artisanale beroepsklasse; daarna kwamen de handwerkers in de bouwindustrie, de schoenlappers en de kleermakers.

De typische "industriële" arbeider werkte derhalve niet in een fabriek, maar ofwel (als *mechanic* of *artisan*) in een kleine werkplaats, ofwel in zijn eigen huis, voorzover hij geen onregelmatige arbeid buitenhuis verrichtte. Het overheersende produktiesysteem was nog steeds het *domestic* of *putting-out* systeem waarbij een koopman de handwerksprodukten van boeren of van full-time handwerkers opkocht voor verspreiding in een bredere markt. Zelfs vlak vóór en tijdens de industriële revolutie was de manufaktuur *niet* de dominante en typische bedrijfsvorm; zij bleef steeds sekundair in economisch gewicht t.o.v. het systeem van huisarbeid (56). Binnen dit systeem was de afhankelijkheid van de arbeider steeds groter geworden naarmate de koopman-fabrikant hem op stukloon had gezet, het monopolie van de grondstoffenverschaffing had verworven en tenslotte ook

produktie-instrumenten was begonnen te verhuren. Loonredukties en economische recessies verscherpten deze afhankelijkheid, zodat de entrepreneur op een gegeven ogenblik een aantal arbeiders en een aantal weefgetouwen onder één dak kon brengen in een nog ongemechaniseerde "fabriek". De verschillen tussen de min of meer onafhankelijke wever, die voor een aantal "masters" werkte, de *journeyman* die in de werkplaats van de lakenhandelaar werkte of - vaker - thuis voor één patroon, en de werkelijke proletarische wever in de grote manufaktuur bleven echter lange tijd slechts gradueel. Nog nergens had zich een duidelijk economisch onderscheid tussen de *artisan* en de *labourer* uitgekristalliseerd. Zelfs de census van 1831 maakte nog geen onderscheid tussen de "master", de zelfwerkende eigenaar en de arbeider (57).

Het was vooral het kollektieve protest tegen de geleidelijke, maar onomkeerbare deklassering van deze groepen dat in bewegingen als die van Owen en de vroege socialistische bewegingen werd. Zoals de "Jacobijnse" radikalen van vóór de eeuwwisseling zich vooral op de kleine middenklasse hadden gericht (de voor mannen van de London Corresponding Society waren voornamelijk afkomstig uit de handwerkersstand), zo kwam ook in het programma van Owen vooral het verzet tegen de degradatie van de artisanale arbeid tot uitdrukking. Noch in sociale samenstelling, noch in ideologie of programma was het Owenisme een beweging van fabrieksarbeiders of zelfs maar van loonarbeiders; het waren eerder geschoolde, vaak onafhankelijke handwerkers, schoenmakers, wevers, zadelmakers, boekdrukkers, bouwarbeiders en kleine handelaren die zich erdoor voelden aangetrokken. Naast dit overwicht van het artisanale zelfbewustzijn was er in het Owenisme echter ook plaats voor het zelfbewustzijn van de nieuwe proletarische klasse die in de nieuwe fabriekssteden bezig was te ontstaan; zodat het als ideologie van een verdwijnende en van een opkomende klasse een specifieke paraplu-functie had, en de ambivalenties kon toelaten die we eerder hebben waargenomen. Het waren echter vooral de handwerkers die, terwijl hun status steeds precairder werd, de dwang van de "economische" prijs van produkt en arbeid bleven afwijzen en in Owens voetspoor de aloude ideeën van het rechtvaardige arbeidsloon en de rechtvaardige prijs in ere hielden. Het was tevens niet minder dan natuurlijk dat de handwevers in de niet-arbeidsdelige manufakturen op de gedachte kwamen dat zij het waren die de produkten die door de fabrikant op de markt werden gebracht feitelijk hadden gemaakt; niet ten onrechte beschouwden zij de "master" als een woekeraar die hen van hun produktiemiddelen had beroofd en nu een onrechtmatig deel van de door hen voortgebrachte waarde wist te usurperen. Het waren evenzeer de wevers, veelal wonend en werkend in gespecialiseerde handwerkersdorpen, die droomden van een gemeenschap van onafhankelijke kleine producenten, die hun produkten zouden uitwisselen zonder de ongewenste tussenkomst van "masters" en "middlemen". Het was dit ideaal van coöperatieve samenwerking dat reeds door Godwin in zijn anarchistische utopie van de autonome *parishes*

was verwoord, en in Owens "Villages of Co-operation" en Thompsons vennootschappen van arbeider-kapitalisten in volwassener en praktische gedaante voortleefde.

De aarzeling van de vroege socialisten wat betreft de individualistische of kollektivistische toepassing van de arbeidsrechtelijke eigendomstheorie kan dus duidelijk worden terugge-rekend naar de grenzen van hun historisch aktieveld, en worden verklaard uit de oecumenische en integratieve funktie van hun theorie over rechtvaardige verdeling. Ook andere elementen van de theorie blijken hun historische grens te hebben. Dit geldt voor het materiële a priori van de arbeidswaardeleer, de ambigüiteit waarmee het ondernemerschap werd bejegend, en vooral voor de vanzelfsprekendheid waarmee de kapitalist werd vereenzelvigd met de niet-arbeidende geldverschafter. Omdat de koopman-entrepreneur in het "putting-out" systeem nog geen duidelijke rol als manager of organisator van het eigenlijke produktieproces toekwam, viel het de socialisten gemakkelijk hem aan te klagen als een zuiver passieve funktionaris en kon de arbeider het recht worden toegeschreven op de volledige arbeidsopbrengst. Pas in de manufaktuur- en fabrieksvorm is de scheiding tussen organiserende en arbeidsfunkties een feit en vallen de rol van de kapitaalverschafter en de eigenlijke ondernemersrol pas samen. In die situatie is het vanzelfsprekend moeilijker om de kapitalist te verdoemen als zuiver funktieloze parasiet. Het is betekenisvol dat Bray in het boven aangehaalde citaat niet spreekt van kapitalisten maar van "the lenders of money"; Bray stelt gedediceerd dat "the capitalist gives no labour, for he does not work". Pas voor Thompson, en vooral voor Hodgskin, wordt de economische definitie van de ondernemersfunktie tot een probleem: Hodgskin splitst tenslotte de ondernemer in een "parasiterend" en een "arbeidend" gedeelte, een operatie die ook Marx zal uitvoeren.

We moeten er echter voor oppassen om de arbeidsrechtelijke theorie al te zeer te zien als slachtoffer van een te benauwd historisch kader, zodat we haar moeten negeren omdat zij door de gebeurtenissen is achterhaald: daarmee zouden we een geldigheidsoordeel dat onszelf toebehoort overlaten aan een Geschiedenis die is samengesteld uit onwrikbare noodzakelijkheden. Juist in de "handwerkersideologie" met zijn ongemakkelijke compromissen tussen individualisme en kollektivisme blijven de liberale waarden intact die zich in de typisch "proletarische" ideologieën veel moeilijker zullen kunnen handhaven. Het "recht op de volledige arbeidsopbrengst" is in zijn klassieke vorm een zekerheidsrecht, een recht op individuele participatie; ook in een situatie waar de arbeid en distributie kollektieve inspanningen zijn en de voornaamste zekerheden kollektief worden verschaft ontkomen we niet aan een formulering van dergelijke *individuele* rechten op genot en beheer.

Bovendien, ook al kan het "recht op de volledige arbeidsopbrengst" noch door het individuele noch door het kollektieve subjezt in positieve zin worden geclaimd, dan nog moet de prin-

cipiële vraag worden beantwoord: in hoeverre is het mogelijk om beschikkings- en inkomensrechten af te leiden van de *productieve bijdrage* die individuen leveren aan de schepping, vermeerdering en instandhouding van de maatschappelijke rijkdom? En zo het "recht van de arbeid" slechts de vorm kan hebben van een negatie: welke (normatieve?) beslissingen zijn er genomen voordat men zich kritisch kan opstellen tegenover "arbeidsloos inkomen"? Wat is de betekenis van uitdrukkingen als "arbeidsloos inkomen" of niet-funktionerende eigendom"? Wat is *arbeid*? Over al deze vragen leveren de vroege socialistische denkers veel stof tot nadenken.

Noten

1. De erkenning van de (indirekt) normatieve structuur van vele wijsgerig-antropologische uitspraken legt drie mogelijke redeneer-strategieën open:
 - a. men weigert verder te spreken in het "filosofische" idioom dat wordt gestigmatiseerd als abstrakt en ethisch willekeurig (zie Marx' *Feuerbach* - en zelfkritiek in de *Duitse Ideologie*, of de kritiek van de Althusser-school op het Marxistisch "humanisme");
 - b. men scheidt kritische en beschrijvende elementen en deelt ze toe aan principieel heterogene terreinen van oordeelskracht (b.v. op grond van Webers waarde-vrijheidspostulaat);
 - c. men erkent de normatieve inhoud in expliciete vorm en ziet tevens dat zij hoogstens formeel van de beschrijvende inhoud kan worden losgedacht, m.a.w. men beschouwt juist de bewuste samenvoeging van beide soorten van oordelen als vruchtbaar. Ik kies - zonder hier verdere argumenten te kunnen aanvoeren - voorlopig voor de laatste strategie.
2. Zie over Godwins (soms niet geheel consistente) antropologie, en zijn kritiek op staat en eigendom: Dick Pels, "De onfeilbare rechtvaardigheid van William Godwin", *De Gids*, nr. 7, 1977 en Isaac Kramnick, "On Anarchism and the Real World: William Godwin and Radical England", *American Political Science Review*, Vol. LXVI, no. 1, maart 1972. Aanzetten tot dit activistisch mensbeeld waren al te vinden bij Adam Ferguson (cf. W.C. Lehmann, *Adam Ferguson and the Beginnings of Modern Sociology*, CUP, New York, 1930, pp. 50, 113) en bij de Franse materialisten.
3. Robert Owen, *A New View of Society, and Report to the County of Lanark*, ed. with an introduction by V.A.C. Gatrell, Pelican Classics, Harmondsworth, 1970 (1831/14, 1821). Verder als: *New View and Report*.
4. Cf. Ook *New View* p. 109, en H.P.G. Quack, *De socialisten. Personen en stelsels*, I-II, P.N. van Kampen & Zoon, Amsterdam, 1899-1900³, p. 289. Quack noemt deze uitspraak, in absolute zin doorgedreven, "vrij-wel filosofische onzin", maar komt er zelf niet overtuigend uit met een aanhaling van Lamennais: de omstandigheden *maken* niet de mens, zij *tonen* hem (p. 422).
5. Quack, *op. cit.*, p. 298. De 150 pp. van Quacks hoofdstuk 4, boek II, bevatten, zelfs in vergelijking met het internationale tableau, wellicht de beste inleiding tot leven en werken van Robert Owen. Andere

- goede inleidingen zijn te vinden in Alexander Gray, *The Socialist Tradition. Moses to Lenin*, Harper & Row, New York, Evanston and London, 1968 (1946) en Max Beer, *A History of British Socialism*, G. Bell and Sons, London, 1919. G.D.H. Cole, *Robert Owen*, Ernest Benn Ltd., London, 1925 is een klassieke biografie. Klassiek is eveneens Friedrich Engels' korte karakteristiek van Owen in *De ontwikkeling van het socialisme van utopie tot wetenschap*, Sun, Nijmegen, 1971, pp. 42-46. E.P. Thompson besteedt in *The Making of the English Working Class*, Vintage Books, New York, 1963, pp. 779-806 veel aandacht aan de sociale achtergrond en receptie van het Owenisme. Het enige moderne overzichtswerk is J.F.C. Harrison, *Robert Owen and the Owenites in Britain and America. The Quest for the New Moral World*, Routledge and Kegan Paul, London, 1969. De moeite waard is ook de essaybundel *Robert Owen: Prophet of the Poor*, ed. by Sidney Pollard & John Salt, Macmillan, London and Basingstoke, 1971.
6. Karl Marx, *Thesen über Feuerbach*, MEW 3, pp. 5-6.
 7. Margaret Cole, "Owen's Mind and Methods", in Pollard & Salt eds., *op. cit.*, pp. 81-82.
 9. Zie ook W.H. Oliver, "Owen in 1817" *The Millennialist Moment*, in Pollard & Salt, pp. 170-171 en Margaret Cole, "Owen's Mind and Methods" in *ibid.*, p. 195. Zie voor het "problem of agency" verder het scherpzinnige opstel van Alvin Gouldner, "Prologue to a Theory of Revolutionary Intellectuals", *Telos*, Winter 1976/77. Zijn bedoelingen worden nergens duidelijker geïllustreerd dan in Marx en Engels' *Kommunistisch Manifest*, Pegasus, Amsterdam, 1971, pp. 76-77.
 10. Gecit. E.P. Thompson, *op.cit.*, p. 805. Ook Thompson wijst op "Owen's fatal evasion of the realities of political power, and his attempt to by-pass the question of property-rights. Co-operative Socialism was simply to displace capitalism, painlessly and without any encounter, by example, by education, and by growing up within it from its own villages, workshops, and stores" (p. 805). Zie over Owens opvattingen over politiek verder het oudere opstel van Ralph Miliband: "The Politics of Robert Owen", *Journal of the History of Ideas*, XV 2 (april 1954), en Chishichi Tsuzuki, "Robert Owen and Revolutionary Politics", in Pollard & Salt. Zie over Godwins gelijklopende opvattingen Dick Pels, *op. cit.* pp. 495-96.
 11. Isaac Kramnick, "On Anarchism and the Real World": William Godwin and Radical England", *APSR*, maart 1972; Carl B. Cone, *The English Jacobins. Reformers in Late 18th Century England*, Charles Scribner's Sons, New York, 1968.
 12. V.A.C. Gatrell, "Introduction", in *Robert Owen*, *op. cit.*, p. 38. Het zelfstandig en bijvoeglijk naamwoord "socialist" werd voor het eerst gebruikt in de debatten in de Owenistische London Co-operative Society, die in 1824 was gesticht. Het verscheen voor het eerst in druk in *The Co-operative Magazine* van november 1827, het blad van de Society.
 13. In een openbaar debat met o.a. Torrens en Ricardo, op 14 augustus 1817, had Owen uitgeroepen: "You know not, my friends, how I shall rejoice when we shall sink the individual and unite him cordially with his fellows".
 14. Cf. Dick Pels, "Het dubbelkarakter van Marx' arbeidsbegrip", *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 2:3, oktober 1975. Het blijft een schrikbarende gedachte dat het hoopvolle mensbeeld van Marx misschien het best wordt samengevat in drie dreigende woorden: Arbeit Macht Frei.

15. Hoewel Smith in de *Glasgow Lectures* toegeeft dat klassenuitbuiting bestaat: *Lectures on Justice, Police, Revenue, and Arms*, ed. by Edwin Cannan, Clarendon Press, Oxford, 1896, p. 163. In een vroeg manuscript van de *Wealth of Nations* formuleert hij in feite de uitbuitingstheorie die Godwin, Owen, de "Ricardiaanse" socialisten en tenslotte Marx, zouden afleiden uit de veel gematigder uitdrukkingen van de publikatie van 1776. Het manuscript is opgenomen in W.R. Scott, *Adam Smith as Student and Professor*, Glasgow, 1937, pp. 326-328.
16. Cf. Esther Lowenthal, *The Ricardian Socialists*, New York, 1911; korte overzichten van de kritische school zijn te vinden in George Lichtheim, *The Origins of Socialism*, New York and Washington, 1969, Joseph A. Schumpeter, *History of Economic Analysis*, George Allen & Unwin Ltd., London, 1963 (1954), en in Mark Blaug, *Ricardian Economics*, Yale University Press, New Haven, 1958. Zie ook Karl Marx, "Gegensatz gegen die Oekonomen", in *Theorien über den Mehrwert III*, MEW 26.3.
17. "Both on theoretical and practical grounds it might be argued that labour, being the principal creator of the new industrial wealth, should also be its owner. This was what "socialism" meant to those who first employed the term (...)". Lichtheim, *op. cit.* p. 121. Zie ook Marx, *Theorien III*, p. 256, Harrison, p. 70 en Max Beer, p. 102. De laatste legt ten onrechte sterk de nadruk op de natuurrechtelijke origine van de arbeidstheorie. Reeds bij Smith (en reeds eerder, bij Petty) is de arbeidswaardeleer een in intentie neutraal-ekonomische theorie, en wordt de normatieve "state-of-nature" benadering van Locke afgewezen. De enige van alle vroege socialisten die een natuurrechtelijk etiket misschien past is Thomas Hodgskin. Smith en Ricardo, en het merendeel van de Owenisten, stonden daarentegen met beide benen in de utilitarische traditie.
18. Max Beer: "The indefiniteness of the concept of Productive Labour (...) is one of the weakest points of classical Political Economy and has been a fruitful source of error" (p. 146). Beer tracht aan te tonen dat de Engelse ekonomen, van Petty tot en met Ricardo, in hun produktiviteitstheorie steeds doelden op de managements- en toezichthoudende functies van de kapitalist: (...) no English economist ever thought of propertyless labour as the foundation and measure of value" (p. 189). Hij miskent daarmee de feitelijke ekonomische inhoud van Smiths klassenmodel. Hoewel Smith aarzelt en ook degenen die produktief kapitaal inzetten soms *produktieve arbeiders* noemt, onderscheidt hij meestal *funktionele niet-arbeiders* (ondernemers en grondbezitters) van *direkte producenten* (handwerkers, land- en fabrieksarbeiders); alleen de laatsten leveren volgens Smith de eigenlijk produktieve arbeid. Deze verwarrende produktiviteitstheorie werd integraal door Ricardo overgenomen. De socialisten die zich op Smith en Ricardo baseerden buiten slechts één zijde van de verwarring uit, en konden zich in ieder geval beroepen op vele passages in Smith waarin hij "produktieve arbeid" onderscheidt a.d.h. van een fysiek, materieel criterium. Zie Adam Smith, *An Inquiry into the Causes of the Wealth of Nations*, ed. by Edwin Cannan, Methuen, London, 1961, pp. 314-315, 639.
19. G.D.H. Cole, *Socialist Thought. The Forerunners 1789-1850*, Macmillan & Co., London, 1953, p. 109.
20. "Owenism was both saner, and more strenuous in intellectual terms, than the thought of its master", Thompson, p. 796.
21. Zie over Charles Hall: Max Beer, pp. 126-132.

22. E Lowenthal, gecit. door Blaug, p. 148; Schumpeter.
23. *A few Doubts* ... p. 225, gecit. Beer, p. 225. Voor Ravenstone is "eigendom" in feite toeëigening van de produkten van vreemde arbeid: Marx, *Theorien* III, p. 256. Marx bespreekt Ravenstones *Thoughts on the Funding System*, een pamflet uit 1824.
24. Cf. de amusante anekdote rond Owens demonstratie met de kubussen aan de hertogen van York en Sussex: Gatrell, "Introduction", pp. 42-43.
25. Overgenomen uit Sydney H. Coontz, *Productive Labour and Effective Demand*, Routledge and Kegan Paul, London, 1966, p. 61.
26. Gecit. Lichtheim, p. 109. Beer wijst op de ambivalentie van Colquhoun: "On p. 109 of his *Treatise*, the manufacturers, proprietors, and farmers, are accounted as productive labourers while on p. 110 he sings the song of poverty as the creator of the wealth of nations" (p. 194).
27. Coontz, pp. 60-62. Ook Beer, p. 144.
28. *Lecture*, p. 34, gecit. Gray, p. 292.
29. Anton Menger, *The Right to the Whole Produce of Labour. The Origin and Development of the Theory of Labour's Claim to the Whole Product of Industry*, London, 1899, p. 51. Later duidt Menger de verschillen tussen Thompson en de klassieke school echter aan als "rather juridical than economic" (p. 56). Engels en Kautsky schreven reeds in 1887 een scherpe kritiek op Mengers boek, dat in 1886 in het Duitse origineel te Stuttgart was verschenen: zie "Juristen-Socialismus", *Die Neue Zeit*, Heft 2, jaargang 1887 in *MEW* 21, pp. 491-509. Zij stellen daar terecht dat Marx het "recht op de volledige opbrengst" en überhaupt alle rechtsclaims afwees (p. 501).
30. *Inquiry*, pp. 6-7, gecit. Gray, p. 271.
31. Gecit. Lichtheim, p. 132.
32. Gecit. Gray, p. 273.
33. Gecit. Gray, p. 274.
34. G.D.H. Cole, *Socialist Thought*, p. 114.
35. Gray, p. 272,
36. Zie Dick Pels "De onfeilbare rechtvaardigheid van William Godwin", p. 494.
37. *Labour Rewarded*, in G.D.H. Cole and A.W. Filson, *British Working Class Movements. Select Documents 1798-1875*, MacMillan & Co., London, 1951, p. 203.
38. Thompson ziet ook een konflikt opdoemen tussen het "recht op de volledige opbrengst" en het recht op gelijke beloning: "If the best producers took all they produced, how could the remuneration be equal?". Zijn oplossing is een vrijwillige overeenkomst tussen de producenten die gelijkheid van beloning garandeert (*Labour Rewarded*, p. 37, in Cole & Filson, p. 202). Het konflikt tussen de "onverkorte opbrengst van de arbeid" en het "gelijke recht" van alle producenten wordt ook door Marx besproken in zijn *Kritiek op het program van Gotha*, Pegasus, Amsterdam, 1972, p. 21.
39. "Property makes laws, not laws property. This is the difference between Locke and Bentham. According to the former property was anterior to government; it is a natural law that useful labour shall be rewarded with wealth. According to the Utilitarian, government or human laws make property. With Locke, the legislator's task is to prevent natural rights being transgressed, while the Utilitarians deny the existence of natural laws and look to government to determine the welfare of mankind", *Natural and Artificial Right of Property Contrasted*, pp. 35, 42, 152.

- Gecit. Beer, p. 268.
40. Gecit. Blaug, p. 143.
41. *Labour Defended*, in Cole & Filson, pp. 198 e.v. Friedrich Engels, *De ontwikkeling van het socialisme van utopie tot wetenschap*, SUN, Nijmegen, 1971, p.
42. Gecit. Gray, p. 282.
43. Gecit. Gray, p. 276.
44. Gecit. Gray, p. 283. Hoewel Hodgskin onderscheid blijft maken tussen de "masters", die worden gezien als een "useful class of labourers" en de nietsdoende kapitalisten, rijzen bij hem twijfels over de toepasbaarheid van de produktiviteitstheorie zelf: "I must, however, add that it is doubtful whether one species of labour is more valuable than another; certainly it is no more necessary. But because those who have been masters, planners, contrivers, etc. have in general also been capitalists, and have also had a command over the labour of those who have worked with their hands, their labour has been paid as much too high as common labour has been under paid. The wages of the master, employer or contriver has been blended with the profit of the capitalists, and he may probably be still disposed to claim the whole as only the proper reward of his exertions" (in Cole & Filson, p. 199).
45. Gecit. Gray, p. 286.
46. John Francis Bray, *Labour's Wrongs and Labour's Remedy*, London 1839, pp. 49-50.
47. *Political Economy*, 1839, pp. XXIV-XXXIV, gecit. Blaug, p. 144.
48. Zie Dick Pels, "De onfeilbare rechtvaardigheid van William Godwin", p. 492.
49. Het was Anton Menger die in *Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung* (Stuttgart, 1886) voor het eerst wees op de voornamelijk negatieve en kritische inhoud van het "recht van de arbeid", en die het juist als negatief beginsel vergeleek met het politieke gelijkheidsideaal van de achttiende eeuw:
 "The right to the whole produce of labour, in the sense in which it figures in socialist theories, leads on the one hand to a criticism of existing conditions, and on the other to constructive proposals for their modification. In its negative critical function it repudiates as an intolerable injustice all unearned means of existence, whether in the form of rent or interest. Its positive constructive function is to allot to every labourer such a share of the value of the total production as he by his labour has produced (...) Consciously or unconsciously, all socialists accept the right to the whole produce of labour in its negative function; (...) This repudiation of unearned income is the fundamental revolutionary conception of our time, playing the same dominant part as the idea of political equality in the French Revolution and its offshoots. Both conceptions are of a purely negative character, and contain no positive principle for the reconstruction of an economic order; but, seeing that the masses are most easily united on negations, an immense revolutionary force must be ascribed to them both".
 (Gecit. in Engelse vertaling, *The Right to the Whole Produce of Labour*, 1899, pp. 159-160).
50. Brian Manning, *The English People and the English Revolution 1640-1649*, Heinemann, London, 1976, pp. 279-283.
51. R.H. Tawney, *The Acquisitive Society*, G. Bell & Sons Ltd., London, 1921, pp. 60-63.

52. Max Beer, *op. cit.*, p. 197.
53. Bernard Slicher van Bath, *De agrarische geschiedenis van West-Europa 500-1850*, Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen, p. 351.
54. Natuurlijk was het zo dat op dit tijdstip een *peasantry* in de gebruikelijke zin des woords niet meer bestond, en dat de resterende marginale kleine boeren (afhankelijk en semi-afhankelijk) door de concentratie van grondbezit en de herverkavelingsbeweging (*enclosures*) in versneld tempo tot loonarbeiders werden gereduceerd. Cf. E.J. Hobsbawm, *Industry and Empire*, Pelican Books, Harmondsworth, 1971, p. 98 en idem, *The Age of Revolution*, Sphere Books Ltd., London, 1973, p. 185.
55. Thompson, pp. 192-193, 311. "The number of power-looms in England rose from 2,400 in 1813 to 55,000 in 1929, 85,000 in 1833 and 224,000 in 1850, while the number of hand-loom weavers, still rising to a maximum of about a quarter of a million in the 1820s, fell to just over 100,000 by the early 1840s, to little more than 50,000 starving wretches by the middle 1850s" (Hobsbawm, *Industry and Empire*, p. 64). Tussen 1788 en 1814 had het aantal handwevers zich verdubbeld.
56. "In short, the system of "manufacture", if by that term we mean a system of production which really prevailed at any given time, never existed in England at all". Paul Mantoux, *The Industrial Revolution in the Eighteenth Century*, Mehtuen & Co., London, 1970 (1928), p. 246.
57. Thompson, p. 234. Cf. ook Hobsbawm, p. 67.